

Vanja Borš

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
vanja.bors@gmail.com

Integralni aperspektivizam ili konstruktivni postmodernizam

Sažetak

Radom je želja osvijestiti da je integralno mišljenje imanentno postmoderno, odnosno da je upravo takav pristup, tj. integralni aperspektivizam, preduvjet konstruktivnog postmodernizma. Ukratko su iznesene temeljne značajke postmodernizma: konstruktivizam, kontekstualizam, multi(pluri)perspektivizam i aperspektivizam, koje su i ključne sastavnice svakog integralnog pristupa zbiljnosti. Posebna je pažnja usmjerena na aperspektivizam, tako da je u tom kontekstu, nasuprot krajnjeg pluralizma i relativizma nihilističkog i destruktivnog postmodernizma, kao bitna značajka integralna pristupa (integralna aperspektivizma), odnosno konstruktivnog postmodernizma, istaknuto kritičko vrednovanje, rangiranje i sl., čime se integrira mnoštvo perspektiva unutar njihove funkcionalne valjanosti. U konačnici, navedeno je da upravo u postmoderni izniču antropološki preduvjeti takvom neisključivom i kontekstu prilagodljivom, integralnom, pristupu zbiljnosti, dok je pažnja, ovom prilikom, usmjerena na kognitivnu razvojnu liniju, odnosno na postformalnu razinu kognicije.

Ključne riječi

postmoderna, integralni pristup, aperspektivizam, konstruktivni postmodernizam, postformalna razina kognicije

S obzirom na to da mi se čini kako to, naročito kod nas, baš i nije previše osvijesteno, istaknuo bih da je integralni pristup, mišljenje, diskurs i sl. imanentno postmoderan, odnosno da je proizvod postmodernog doba,¹ dakle ne predmoderne ili moderne. Uostalom, integralno se mišljenje temelji i na onome što se može izdvojiti temeljnim značajkama (karakteristikama) ili pretpostavkama postmodernizma. Stoga, ne ulazeći u samo definiranje postmodernizma,² posebice zato što bi se moglo reći kako definicija ima gotovo onoliko koliko i samih osoba koje se postmodernom bave, što donekle i ne čudi jer se navodi kako je »postmodernizam ušao u mnoštvo različitih vokabulara brže od većine ostalih intelektualnih kategorija« (McRobbie, 2005:14), da ne kažem kako neki navode da taj pojam, i njegove izvedenice, zapravo nema nikakvo značenje, odnosno da je beznačajna izmišljotina ili puka pomodna poštapalica

1

Budući da u ovom radu postmoderni (epohi) i postmodernizmu (pristupu zbiljnosti) pristupam u najširim značenjima pojmova, kao početak postmodernog doba, i to temeljeći se na Toynbeejevom (1954; Toynbee i Somervell, 1947 i sl.) razlikovanju četiriju epoha okcidentalne povijesti, navest ću (samo u smislu orijentacijske generalizacije) razdoblje oko 1875. godine.

2

Navodi se (npr. Meinert et al., 1998) kako sâm pojam *postmoderni* prvi upotrebljava britanski slikar John Watkins Chapman oko 1870. godine, i to u kontekstu likovne umjetnosti.

(npr. Hebdige, 2004), odnosno da nikada nismo ni ušli u postmoderno doba,³ možemo izdvojiti četiri njegove temeljne značajke, dostignuća i vrijednosti (usporedi s Wilber, 2000), koje su i ključne sastavnice svakog integralnog pristupa zbiljnosti. Dakle, radi se o: 1) *konstruktivizmu*, odnosno polazištu da zbiljnost nije u potpunosti unaprijed dana, nego je dijelom i proizvod konstrukcije, tj. interpretacije;⁴ 2) *kontekstualizmu*, odnosno kako je to tumačenje, tj. samo značenje, određeno kontekstima koji mogu biti bezgranični;⁵ 3) *multi(pluri)perspektivizmu*, odnosno da postoji mnoštvo različitih perspektiva,⁶ te, u konačnici, 4) *aperspektivizmu*, odnosno polazištu da ne bi trebalo privilegirati neku posebnu perspektivu.

Međutim, naspram prve tri stavke koje ne smatram problematičnim, mislim da četvrta baš i nije previše osviještena, odnosno da su njene toliko česte devijacije (krajnosti) temeljni uzrok zastranjenja same postmoderne, posebice od sedamdesetih godina prošlog stoljeća, tj. da su uzrok nastanku nečeg što možemo nazvati nihilističkim, narcističkim, destruktivnim i sl. postmodernizmom. Uostalom, nažalost, vrlo se često cijeli postmodernistički diskurs, nepravedno, promatra i tumači isključivo kroz takvu devijaciju.

Stoga bih prije svega istaknuo da pojam *aperspektivno* ne označuje negaciju, odnosno negiranje perspektiva, nego se želi istaknuti oslobođenost od dominacije bilo koje perspektive (Gebser, 1985). Dakle, u ovoj kovanici slovo *a* ne predstavlja *α negativum*, kao kod, primjerice, pojma *abiotičko* (neživo), nego se radi o *α privativum*,⁷ primjerice kao kod pojma *ateizam* (bezboštvo). Pojam je u navedenom značenju uveo švicarski filozof, antropolog i lingvist pruskog podrijetla, Jean Gebser (1985), i to prvotno 1936. u knjizi *Rilke i Španjolska*,⁸ odnosno na velika vrata u svojem klasiku *Iskon i sadašnjost*,⁹ čiji je prvi dio objavljen 1949., a drugi 1953. godine. U svakom slučaju, iako pojam možda i nije posebice poznat, aperspektivnost je dobro poznata i bitna karakteristika postmodernizma, pri čemu je jasno da odsustvo dominacije neke određene perspektive podrazumijeva postojanje multi (pluri)perspektivnosti.

Međutim, problem nastaje kada se pri krajnjem pluralizmu i relativizmu navodi kako su sve perspektive jednako vrijedne,¹⁰ što onda završava u nečem što neki (npr. Wilber, 2000) nazivaju *aperspektivnim ludilom* ili *mahnitosti*, odnosno u ničem drugom do spomenutom nihilističkom postmodernizmu, a što smatram najvećom boljkom postmoderne. Naime, pri takvom se zastranjenju ukidaju, odbacuju, negiraju i sl. sva moguća rangiranja, vrednovanja, hijerarhije i sl., što predstavlja puki paradoks – unutar filozofskog diskursa poznat kao *performativna kontradikcija*.¹¹ Naime, preferiranje nerangiranja, nevrednovanja i sl. naspram rangiranja, vrednovanja i sl., nije ništa drugo do rangirajući, vrednujući, hijerarhijski i sl. pristup, odnosno nametanje dominacije jedne određene (»nerangirajuće«) perspektive. Stoga, očito je da tada kao temeljnu karakteristiku postmoderne više nemamo multi(pluri)perspektivnost, nego monoperspektivnost.

Ta se monoperspektivnost postmoderne može lijepo pratiti i kroz odnos prema osnovnim ontološkim područjima zbiljnosti (vidi npr. Wilber 2000), odnosno prema onom objektivnom, onom subjektivnom i onom intersubjektivnom. Naime, očito je kako je za takav diskurs subjektivno i objektivno manje važno, da ne kažem nepostojeće, dok se uzdiže i slavi samo intersubjektivno. Tako naprosto ispada da je zbiljnost ništa do proizvod kulturnog konteksta, odnosno da su jedino važne intersubjektivne strukture. Dakle, ako se prisjetimo da se predmoderna uglavnom temeljila na subjektivnom (subjektivnoj epistemologiji), moderna na objektivnom (objektivnoj epistemologiji), primjećujemo

da s takvim nihilističkim postmodernim zastranjenjem i dalje ostajemo neintegrirani redukcionisti koji favoriziraju samo jedno područje zbiljnosti.

Upravo stoga smatram krucijalnim osvijestiti važnost integralnog pristupa, odnosno konkretno integralnog aperspektivizma, koji *kritičkim vrednovanjem, rangiranjem i sl. integrira mnoštvo perspektiva, ali unutar njihove funkcionalne valjanosti*. To i dalje znači da ne postoji jedna dominantna perspektiva, ali i to da se njihova vrijednost određuje kontekstom. Stoga, ovdje postoji svijest kako su pojedine perspektive uporabljive, odnosno istinite, u određenim, ali ne i u svim kontekstima,¹² tj. da nisu sve perspektive jednako vrijedne.¹³ Uostalom, očito je kako takvim integralnim aperspektivizmom, umjesto pukog *hrpizma* (npr. Wilber, 2000) mnoštva međusobno nepovezanih perspektiva (što onda u konačnici predstavlja ništa do puko cjepkanje, odnosno redukcionizam), dobivamo istinsku cjelovitost¹⁴ koja integrira i poštuje sva ontološka područja zbiljnosti s njihovim pratećim epistemologijama i metodologijama, a što je i preduvjet ostvarenju temeljne perenijalne ideje o *jedinstvu u različitosti* ili *različitosti u jedinstvu*.

Isto tako, prilika je kratko naznačiti kako upravo u postmodernu doba emergiraju, u širem kontekstu, antropološki preduvjeti takva neisključiva, kontekstu prilagodljiva, multi(pluri)perspektivna integrirajućeg mišljenja, odnosno pristupa zbiljnosti što je u stanju uravnotežiti različitosti u funkcionalnu cjelinu. Tako se, primjerice, u kontekstu kognitivnog razvoja radi o razini kognicije

3

Tako je, primjerice, za Habermasa (1992) postmodernizam, između ostalog, kriza modernizma, dok Latour (2004) navodi da nikada nismo ni bili moderni; u konačnici, i sam autor knjige *Postmodernu stanje* (Lyotard, 2005), koji pojam uvodi na velika vrata unutar akademskih okvira, navodi kako je postmodernizam ništa do stanje uma.

4

Ishodišno temeljno osvješćivano od strane F. Nietzschea, A. N. Whiteheada, M. Heideggera i dr.

5

Odnosno, kako to, primjerice, konkretno Derrida (1979:81) navodi: »nema značenja koje može biti određeno izvan konteksta, a nema ni konteksta što dopušta zasićenje«.

6

O perspektivizmu, odnosno multi(pluri)perspektivizmu kao onom što predstavlja »sam temeljni uvjet života«, među prvima na Okcidentu detaljnije promišlja Nietzsche (2002:8).

7

Lat. *privare*: osloboditi, lišiti i sl.

8

Njem. *Rilke und Spanien*.

9

Njem. *Ursprung und Gegenwart*.

10

Nažalost, velikim dijelom takvo što dolazi od potpunog nerazumijevanja dekonstrukcije. Stoga očito nikada nije dovoljno isticati kako »dekonstruirati kakvu opreku (...) ne znači razoriti je, ostavljajući monizam (...). Dekonstruirati kakvu opreku znači razgraditi je i premjestiti, smjestiti je drugačije« (Culler, 1991:129).

11

Vidjeti, primjerice, Apel (2001), Habermas (1987), Habermas (1990) i sl.

12

Primjerice, biheviorizam se poštuje u kontekstu objektivnog i empirijskog promatranja ponašanja, ali se smatra bezvrijednim kod spoznavanja subjektivnog značenja; ili, s druge strane, prihvaća se kako je hermeneutika visoko vrijedna kod spoznavanja subjektivnih ili intersubjektivnih značenja, dok je bezvrijedna kod određivanja broja eritrocita u krvi itd.

13

Primjerice, etičko mišljenje šovinista nije jednako vrijedno etičkom mišljenju humanista itd.

14

Lat. *integralis-integer*: čitav, sav, netaknut, kojem ništa ne nedostaje i sl.

što transcendirira Piagetovu (npr. 1995; Buggle, 2009), krajnju,¹⁵ formalno-operacijsku, razinu,¹⁶ pa stoga govorimo o postformalnoj kogniciji koju različiti/e autori/ce nazivaju različitim imenima (npr. vizijsko-logička: Wilber, 2000; integrativna: Kallio, 2011, itd.). U svakom slučaju, ova je razina kognicije temeljno karakterizirana multi(pluri)perspektivnošću, dijalektičkim mišljenjem (racionalnošću) i relativizmom (usporedi s npr. Kramer, 1983; Wilber, 2000; Kallio, 2011).

Naime, kao što je poznato, ljudski razvoj (npr. Kohlberg, 1984; Gebser, 1985; Piaget, 1995; Wilber, 2000; Hallpike, 2011), kako filogenetski tako i ontogenetski, prati povećanje sposobnosti zauzimanja perspektiva. Zbog toga je, općenito govoreći, u samom praskozorju ljudske vrste, odnosno nakon rođenja,¹⁷ čovjek nesposoban zauzeti bilo kakvu perspektivu, odnosno stolpljen je sa svojom okolinom (oceanski adualizam, senzomotorna razina kognicije, pleromatsko-uroborijska faza itd.), zatim sve promatra samo iz vlastite perspektive (egocentričnost, pretkonvencionalnost, predoperacijska razina kognicije itd.), kasnije u razvoju stječe mogućnost zauzimanja perspektive drugih: prvo samo onih što pripadaju njegovoj/njezinoj zajednici (etnocentričnost, konvencionalnost, konkretno-operacijska razina kognicije itd.), a nakon toga sve više i izvan vlastite zajednice (počeci svjetocentričnosti, postkonvencionalnost, formalno-operacijska razina kognicije itd.), da bi na razini postformalne kognicije posjedovao sposobnost integriranja svih mogućih perspektiva (planetocentričnost i kozmocentričnost, postkonvencionalnost), dakle i onih suprotnih, u funkcionalnu cjelinu.¹⁸

Upravo se na tu sposobnost prihvaćanja i integriranja, te samim time uravnoteženja, suprotnosti (kontradikcija) odnosi sintagma *dijalektičko mišljenje*¹⁹ (npr. Kramer, 1983; Wilber, 2000; Basseches, 2005). Eklatantan primjer takvog mišljenja predstavlja teorija holona²⁰ (ishodište jednog od pravaca integralna mišljenja) koja nam, ukratko, govori kako su svi entiteti i cjeline i dijelovi, odnosno da je svaka cjelina istovremeno i dio neke veće cjeline (npr. Koestler, 1967, 1978) (npr. molekula je cjelina za sebe, ali je i dio neke veće cjeline, npr. stanice; čovjek je cjelina za sebe, ali je i dio neke veće cjeline, npr. obitelji, naroda itd.; sadašnji je trenutak cjelina za sebe, ali je i dio sljedećeg trenutka itd.), čime se transcendiraju ograničenja antitetičnih pristupa što navode da je temeljno načelo zbiljnosti samo cjelina (holizam, sustavski pristup i sl.), odnosno samo dijelovi (atomizam, redukcionizam, elementarizam i sl.).²¹ Dakle, iz iznesenog je očito kako dijalektičko mišljenje (racionalnost) »mijenja stupanj intelektualne sigurnosti za slobodu od intelektualnog nametanja ograničenja sebi ili drugim ljudima« (Basseches, 2005:55).

I u konačnici, razumljivost treće temeljne karakteristike postformalne kognicije, *relativizma*, najkraće rečeno – kao negacije svakog apsolutizma i dihotomije, ne treba posebno obrazlagati jer je uključena u navedeno, odnosno jasno je kako predstavlja preduvjet prikazanom multi(pluri)perspektivizmu i dijalektičkom mišljenju.

U svakom slučaju, temeljeći se na Piagetovom (npr. 1995; Buggle, 2009) učenju, bitno je istaknuti kako potencijali za takav integrirajući i neisključiv pristup zbiljnosti, odnosno postformalnu razinu kognicije, postoje u svakom čovjeku, te da je njihovo ostvarenje najvećim dijelom zavisno od socio-kulturnih utjecaja.²²

Umjesto zaključka

Naposljetku, naveo bih kako smatram da je integralni pristup, odnosno, konkretno, integralni aperspektivizam, što kritičkim vrednovanjem integrira i uravnotežuje mnoštvo različitih perspektiva unutar njihova funkcionalnog konteksta, i to bez isticanja samo jedne određene perspektive, ne samo temelj konstruktivnog postmodernizma, tj. ostvarivanja temeljne perenijalne ideje o *jedinstvu u različitosti* ili *različitosti u jedinstvu*, nego i preduvjet našeg opstanka na Zemlji.

15

Upravo se zadnjih desetljeća jedan od češćih prijedloga dopune Piagetova modela kognitivnog razvoja čovjeka odnosi na to »da se taj razvoj ne završi sa stupnjem formalnih operacija kako je to Piaget koncipirao, nego da se nakon toga, prema Piagetu, najvišeg razvojnog stupnja naznače još više razvojne razine na različitim spoznajnim područjima« (Bugge, 2009:123). Stoga ne čudi da eminentni/e suvremeni/e psiholozi/ginje (npr. Michael L. Commons, Kurt W. Fischer, Jan D. Sinnott) u svoje razvojne modele uključuju i postformalne razine.

16

Oblik kognicije što omogućuje logičko zaključivanje u odnosu na apstraktno i hipotetsko. U svakom slučaju, prefiks *formalno* označuje kako se može slijediti forma argumenata neovisno od sadržaja (npr. Piaget, 1995; Bugge, 2009).

17

Naravno, ovdje se biogenetski zakon (teorija rekapitulacije) koristi samo kao orijentacijska generalizacija.

18

Iznicanje tog pluri(multi)perspektivizma, odnosno aperspektivizma, može se lijepo pratiti i preko likovne ekspresije, tj., konkretno, početkom dvadesetog stoljeća u kontekstu analitičkog kubizma (Gebser, 1985) jer kubisti ove faze (npr. Pablo Picasso, Georges Braque, Jean Metzinger, Albert Gleizes itd.) nastoje prikazati objekt svog prikaza istovremeno kroz sve moguće perspektive. Naime, kada promatramo neki objekt prvo ga vidimo iz jedne perspektive (npr. *en face*), zatim odlazimo na drugo mjesto (ili ga okrećemo) kako bismo ga vidjeli iz druge perspektive itd. U svakom slučaju, da bismo ga percipirali, odnosno pojмили, integralno ili cjelovito, odnosno vidjeli kao cjelinu, moramo kroz apstrakciju obnoviti naše sjećanje, tj. ono što je videno ranije. Međutim, specifičnost je ovakvog kubističkog likovnog prikaza upravo to što omogućuje da se jednim pogledom promatrano doživi u svojoj cijelosti, odnosno iz

što više (npr. temeljno *en face* i *en profil*), ako ne i svih, perspektiva (Gebser, 1985).

19

Unutar filozofije, takvo dijalektičko mišljenje nalazimo već kod njemačkih klasičnih idealista, i to u kontekstu pojma *Vernunft*. Dakle, mislim na ono kada se govori o višoj spoznajnoj moći dijalektičkog, dijaloškog i integrirajućeg uma, naspram »umrtvljujućeg« empirijsko-analitičkog razuma (*Verstand*). Uostalom, da se radi o iznicanju novih mogućnosti, osvrćući se na Hegela, prije svega u kontekstu diferencije (*la différence*), ukazuje i Derrida (npr. 1976); sukladno tome, ne čudi kada Barnett (2001:27) eksplicitno navodi: »jasno je kako Hegel također objavljuje za Derridaa mogućnost dekonstrukcijek«. Isto tako, i Basseches (2005), govoreći o svom pristupu postformalnom mišljenju, u cilju preciziranja o kakvom se dijalektičkom mišljenju radi, isključuje predhegelijanske koncepte dijalektike.

20

Teoriju holona 1967. godine, u svojoj knjizi *The Ghost in the Machine*, uvodi britanski književnik, filozof, novinar i politički aktivist mađarskog podrijetla Arthur Koestler.

21

Isključivost navedenih temeljnih pristupa zbiljnosti Koestler (1967:49) konkretno naznačuje u primjeru psihologije: »unatoč njegovim trajnim zaslugama, 'holizam' kao opći stav u psihologiji ispostavio se jednostranim kao što je to bio atomizam: jer su oboje tretirali 'cjelinu' i 'dio' apsolutnima...«

22

Tako, primjera radi, britansko-kanadski antropolog C. R. Hallpike (2011:17) navodi u kontekstu plemenske zajednice iz Papue Nove Gvineje, da »iako Tauade imaju istu temeljnu inteligenciju, istu urođenu sposobnost učenja, kao i mi, ona neće biti razvijena do istog stupnja u stvarnim kognitivnim vještinama korištenim u njihovom okruženju«.

Literatura

Apel, Karl-Otto (2001). *The Response of Discourse Ethics to the Moral Challenge of the Human Situation as Such and Especially Today: Mercier Lectures, Louvain-la-Neuve, March 1999*, Leuven: Peeters.

Barnett, Stuart (2001). Introduction: Hegel Before Derrida, u: Barnett, Stuart (ed.). *Hegel After Derrida*, London & New York: Routledge, str. 1–37.

Basseches, Michael (2005). The Development of Dialectical Thinking as an Approach to Integration, *Integral Review: A Transdisciplinary and Transcultural Journal for New Thought, Research, and Praxis*, 1:47–63, <http://integral-review.org/documents/Development%20of%20Dialectical%20Thinking%201,%202005.pdf> (3. 1. 2014.).

Buggle, Franz (2009). *Razvojna psihologija Jeana Piageta: o spoznajnom razvoju djeteta*, 2. izd., Jastrebarsko: Naklada Slap.

Culler, Jonathan (1991). *O dekonstrukciji: teorija i kritika poslije strukturalizma*, Zagreb: Globus.

Derrida, Jacques (1976). *O gramatologiji*, Sarajevo: Veselin Masleša.

Derrida, Jacques (1979). Living on: border lines, u: Bloom, Harold i dr. (1979). *Deconstruction and Criticism*, London & Henley: Routledge & Kegan Paul, str. 75–176.

Gebser, Jean (1985). *The Ever-Present Origin*, Athens: Ohio University Press.

Habermas, Jürgen (1987). *The Philosophical Discourse of Modernity*, Cambridge: Cambridge University Press.

Habermas, Jürgen (1990). *Moral Consciousness and Communicative Action*, Cambridge: Polity Press.

Habermas, Jürgen (1992). *Legitimation Crisis*, Cambridge & Oxford: Polity Press.

Hallpike, Christopher R. (2011). *On Primitive Society, and other forbidden topics*, Bloomington: AuthorHouse.

Hebdige, Dick (2004). *Hiding in the Light: On Images and Things*, London & New York: Routledge.

Kallio, Eeva (2011). Integrative Thinking is the Key: An Evaluation of Current Research into the Development of Thinking in Adults, *Theory & Psychology*, 21(6):758–801.

Koestler, Arthur (1967). *The Ghost in the Machine*, London: Arkana.

Koestler, Arthur (1978). *Janus: A Summing Up*, London: Hutchinson & Co. Ltd.

Kohlberg, Lawrence (1984). *Essays on Moral Development, Vol. II: The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages*, San Francisco: Harper & Row.

Kramer, Deirdre A. (1983). Post-formal Operations?: A Need for Further Conceptualization, *Human Development*, 26(2):91–105.

Latour, Bruno (2004). *Nikada nismo bili moderni: ogled iz simetrične antropologije*, Zagreb: Arkzin.

Lyotard, Jean-François (2005). *Postmoderno stanje: izvještaj o znanju*, Zagreb: Ibis grafika.

McRobbie, Angela (2005). *Postmodernism and Popular Culture*, London & New York: Routledge.

Meinert, Roland G.; Pardeck, John T.; Murphy, John W. (1998). Introduction to Postmodernism, Religion, and the Future of Social Work, *Social Thought*, 18(3):1–4.

Nietzsche, Friedrich (2002). *S onu stranu dobra i zla: predigra filozofiji budućnosti*, Zagreb: AGM.

Piaget, Jean (1995). *The Essential Piaget: An Interpretive Reference and Guide*, Gruber, Howard E., Vonèche, Jacques J. (ur.), Northvale, London: Jason Aronson Inc.

Toynbee, Arnold J. (1954). *A Study of History, Volume IX*, London, New York, Toronto: Oxford University Press.

Toynbee, Arnold J.; Somervell, David C. (1947). *A Study of History: Abridgment of Volumes I–VI*, New York & London: Oxford University Press.

Wilber, Ken (2000). *Integral Psychology: Consciousness, Spirit, Psychology, Therapy*, Boston: Shambhala.

Vanja Borš

Integrative Aperspectivism or Constructive Postmodernism

Abstract

The aim of the paper is to make aware that an integral approach is immanently postmodern, i.e. that exactly such an approach, that is an integral aperspectivism, is a precondition for a constructive postmodernism. Hence, the basic characteristics of postmodernism are briefly outlined – constructivism, contextualism, multi(pluri)perspectivism and aperspectivism – which are also crucial components of any integral approach to reality. Special attention is paid to aperspectivism in this context in order to highlight – contrary to the extreme pluralism and the relativism of nihilist and destructive postmodernism – critical evaluation, ranking, etc., as essential features of the integral approach (integral aperspectivism), that is, of a constructive postmodernism thereby integrating a multitude of perspectives within their functional validity. Ultimately, it is stated that precisely in the postmodern era emerge anthropological preconditions for such a nonexclusive and context-adaptive, integral approach to reality, while the attention, on this occasion, is focused on the cognitive developmental line, that is, on the post-formal level of cognition.

Key words

postmodernism, integral approach, aperspectivism, constructive postmodernism, post-formal level of cognition